

УДК 349.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.35>

МЕТОДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ ГАЗОПОСТАЧАННЯ

Юморанов Денис Ігорович,
orcid.org/0000-0002-3258-1159
аспірант
(Науково-дослідний інститут
публічного права, м. Київ, Україна)

У статті висвітлюються актуальні напрями дослідження проблеми ефективності адміністративно-правового регулювання галузі газопостачання, як однієї із важливих для економіки держави сфер господарської діяльності, що характеризується підвищеною небезпекою. Здійснюється загальна характеристика методів адміністративно-правового регулювання в цілому та встановлюються особливості дії методів адміністративно-правового регулювання саме в сфері газопостачання з огляду на специфічність цього процесу як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Враховуючи характер відносин в сфері газопостачання, обґрунтовано, що в них поєднуються елементи як імперативного, так і диспозитивного методів адміністративно-правового регулювання. На підставі аналізу положень нормативно-правових актів, що регулюють сферу газопостачання, а також суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють державне регулювання в зазначеній сфері, встановлено, що елементи імперативного методу адміністративно-правового регулювання все ж переважають. Також аргументовано, що в адміністративно-правовому регулюванні відносин в сфері газопостачання використовуються такі прийоми адміністративно-правового регулювання, як приписи, заборони і дозволи, які повністю корелюються із зазначеними методами. Робиться висновок, що вказані методи і прийоми забезпечують реалізацію таких засобів (інструментів державного регулювання у галузі газопостачання), як нормативно-правове регулювання та регулювання тарифів на послуги транспортування і розподілу природного газу, ліцензування господарської діяльності на ринку природного газу, нагляд і контроль за діяльністю суб'єктів на ринку природного газу тощо. Встановлено, що баланс у використанні вказаних методів і прийомів дозволяє забезпечити за допомогою зазначених інструментів оптимальний, найбільш дієвий регулюючий адміністративно-правовий вплив на відносини в галузі газопостачання, забезпечуючи максимальну ефективність механізму адміністративно-правового регулювання зазначеної сфери суспільних відносин.

Ключові слова: газопостачання, господарська діяльність, адміністративно-правове регулювання, методи, імперативний метод, диспозитивний метод, припис, заборона, дозвіл, механізм, державне регулювання, адміністративно-правові норми.

**METHODS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION
IN THE GAS SUPPLY SPHERE**

Yumoranov Denys Ihorovych,
orcid.org/0000-0002-3258-1159
Postgraduate Student
(Research Institute of Public Law,
Kyiv, Ukraine)

The article covering current research directions of the problem of the effectiveness of administrative and legal regulation of the gas supply industry, as one of the important spheres of commercial activity for the state economy, which is characterized as high-risk. A general description of the methods of administrative and legal regulation as a whole is carried out and the specifics of the effect of the methods of administrative and legal regulation in the field of gas supply are established taking into account the specificity of this process as an object of administrative and legal regulation. Considering the nature of relations in the sphere of gas supply, it is justified that they combine elements of both imperative and dispositive methods of administrative and legal regulation. Based on the analysis of the provisions of legal acts regulating the sphere of gas supply, as well as subjects of public administration, which carry out state regulation in the specified sphere, it was established that the elements of the imperative method of administrative and legal regulation still prevail. It is also argued that in the administrative-legal regulation of relations in the field of gas supply, such methods of administrative and legal regulation as requirements, prohibitions and permits are used, which are fully correlated with the specified methods. It is concluded that the specified methods and techniques ensure the implementation of such means (instruments of state regulation in the field of gas supply), as regulatory and legal regulation and regulation of tariffs for natural gas transportation and distribution services, licensing of commercial activities on the natural gas market, supervision and control of activities of entities on the natural gas market, etc. It was established that the balance in the use of the specified methods and techniques allows to ensure with the help of the specified instruments the optimal, most effective regulatory administrative-legal influence on relations in the field of gas supply, ensuring the maximum efficiency of the mechanism of administrative-legal regulation of the specified sphere of public relations.

Key words: gas supply, commercial activity, administrative and legal regulation, methods, imperative method, dispositive method, requirements, prohibition, permit, mechanism, state regulation, administrative and legal norms.

Газопостачання є однією із важливих для економіки держави сфер господарської діяльності, що характеризується підвищеною небезпекою і вимагає забезпечення безпеки виробництва і праці та експлуатації різних систем, пожежної безпеки тощо (адже це пов'язане передусім із фізико-хімічними властивостями природного газу) [1, с. 79]. Така діяльність, як ми вже з'ясували в своїх попередніх публікаціях, являє собою врегульований переважно адміністративно-правовими нормами процес транспортування оператором ГТС чи оператором ГРМ природного газу до споживача з метою його реалізації кінцевим споживачем (абонентам) за допомогою розгалуженої системи газопроводів (Єдиної газотранспортної системи України та газорозподільних мереж в межах кожної області та конкретних населених пунктів) [2, с. 182]. Регулювання відносин у нафтогазовій галузі має певні особливості, які пов'язані з об'єктивними умовами функціонування галузі, а саме: постійним і безперервним збалансуванням видобутку, постачання й споживання газу, для забезпечення якого встановлюється єдине

диспетчерське (оперативно-технологічне) управління Єдиною газотранспортною системою України; наявністю Єдиної газотранспортної системи України для газопостачання споживачів; підвищеною вибухо- й пожежонебезпечністю газу, нафти та продуктів їх переробки, а також необхідністю підтримання у зв'язку із цим надійності та безпеки експлуатації об'єктів нафтогазової галузі [3, с. 24]. Отже, газопостачання, як сфера відповідних суспільних відносин, зазнає регулюючого впливу переважно з боку адміністративно-правових норм. Сукупність закріплених в адміністративно-правових нормах способів і прийомів впливу на конкретну сферу суспільних відносин в адміністративно-правовій науці прийнято називати методами адміністративно-правового регулювання. А відтак, з'ясування правової природи методів адміністративно-правового регулювання в сфері газопостачання є актуальним напрямом дослідження проблеми ефективності адміністративно-правового регулювання галузі газопостачання в цілому. Адже, як слушно звертає увагу В. Юровська, удосконалення і змістове оновлення правових інструментів регулювання адміністративно-правових відносин є одним із незмінних завдань адміністративно-правової доктрини, яка, власне, повинна знаходитись у неперервних пошуках ідеальних важелів правового впливу на ті чи інші суспільні зв'язки, що піддаються механізму адміністративно-правового регулювання [4, с. 188]. Для сфери газопостачання це є особливо актуальним, адже в юридичній літературі як раз однією з суттєвих та серйозних методологічних проблем створення нової національної доктрини регулювання і контролю енергетичних галузей називають проблему забезпечення необхідного балансу приватних і публічних інтересів у правовому регулюванні і контролі [5, с. 345].

В юридичній літературі, як загально-теоретичній, так й адміністративно-правовій, приділено достатньо уваги методам правового (адміністративно-правового) регулювання в аспекті розкриття елементів механізму правового регулювання (частково зазначені теоретичні положення нами будуть висвітлені нижче). Що ж стосується питань методів адміністративно-правового регулювання саме в сфері газопостачання, то зазначеного питання окремі науковці (Р. Крамар, М. Ковалів, С. Єсімов, Р. Скриньковський, Е. Онацький, Я. Воронін, С. Кіцул, І. Подрез-Ряполова та ін.) торкалися крізь призму дослідження процесів адміністративно-правового регулювання в зазначеній та суміжних сферах (зокрема сфері транспортування нафти і газу магістральним трубопровідним транспортом, сфері газовидобування, сфері постачання природного газу тощо) суспільних відносин. Водночас наукові праці, які б були безпосередньо присвячені характеристиці саме методів адміністративно-правового регулювання в сфері газопостачання, в юридичній літературі не зустрічаються, хоча, як було зазначено вище, питання методів є визначальним при дослідженні ефективності адміністративно-правового регулювання в цілому, тому існує наукова і практична необхідність в такому дослідженні.

З огляду на зазначене, метою нашої статті є загальна характеристика методів адміністративно-правового регулювання в цілому та встановлення особливостей дії методів адміністративно-правового регулювання саме в сфері газопостачання з огляду на специфічність процесу газопостачання як об'єкту адміністративно-правового регулювання.

Розкриття зазначеного питання, з методологічної точки зору, варто розпочати із загальної характеристики методів адміністративно-правового регулювання, висвітливши загально-прийнятні в адміністративно-правовій науці підходи до методів. Адже, як слушно зазначив Д. Лук'янець, описати метод правового регулювання – означає розкрити його (правового регулювання) технологію, охарактеризувати інструменти, за допомогою яких здійснюється правове регулювання та способи їх використання [6, с. 288].

Під адміністративно-правовими методами державної діяльності в теорії права розуміють організаційно-правові види реалізації владних повноважень органами держави, органами місцевого самоврядування, посадовими особами, пов'язані з виконанням державної роботи (вирішенням юридичних справ) у порядку, передбаченому процесуальними нормами, і настанням юридично значущих результатів [7, с. 16]. Адміністративно-правовий метод зазвичай визначається як сукупність правових засобів і способів (прийомів), які застосовують органи управління для забезпечення регулюючого впливу норм адміністративного права на суспільні відносини [8, с. 9]. Під методом адміністративного права також зазвичай розуміють сукупність прийомів (способів, засобів) впливу, за допомогою яких встановлюється юридично владне і юридично підвладне положення суб'єктів у правовідносинах. Характерною ознакою адміністративно-правових відносин є те, що їх виникнення обумовлено юридичною нерівністю сторін [9]. Методи адміністративно-правового регулювання також визначають як сукупність правових засобів та способів, що використовуються уповноваженими суб'єктами для регулювання суспільних відносин в процесі реалізації виконавчої влади. Методи адміністративно-правового регулювання реалізуються в рамках правового режиму, створеного за допомогою методу адміністративного права. Метод адміністративного права має розглядатися суто з позицій методології правового регулювання. В той самий час метод адміністративно-правового регулювання було б більш коректно розглядати в контексті характеристики методів державного управління чи методів державного регулювання [6, с. 288–291].

До прийомів, які використовуються в адміністративно-правовому регулюванні, належать приписи, заборони і дозволи. Вони містяться в адміністративно-правових нормах. Приписи – це покладення прямого юридичного зобов'язання чинити ті чи інші дії в умовах, які передбачені нормою. Заборони – це також фактично приписи, але іншого характеру, а саме: покладення прямих юридичних обов'язків не чинити тих чи інших дій в умовах, передбачених правовою нормою. Дозволи – юридичний дозвіл чинити в умовах, передбачених нормою, ті чи інші дії, або утриматися від їх вчинення за своїм бажанням. Приписи, заборони і дозволи використовуються для регулювання суспільних відносин не тільки адміністративним, а й іншими правовими галузями [9]. Водночас в юридичній літературі серед провідних вчених-адміністративістів превалює підхід, згідно з яким адміністративному праву притаманні загальні методи правового регулювання: імперативний і диспозитивний, які реалізуються шляхом: а) використання приписів; б) встановлення заборон; в) надання дозволів; так і спеціальні, притаманні тільки цій галузі: методи субординації, координації, реординації, адміністративного договору, реєстрації, стимулювання, інвестиції тощо [10, с. 13].

Окремі вчені-адміністративісти також, як правило, виділяють два методи правового впливу: метод децентралізованого регулювання і метод централізованого, імперативного регулювання. При цьому, іноді, крім зазначених імперативного і диспозитивного, як методи правового регулювання властиві окремим галузям права виділяють також методи заохочення, автономії і рівності сторін, рекомендацій, переконання та примусу тощо. В той самий час, відзначається, що адміністративному праву рівною мірою притаманні як імперативний, так і диспозитивний методи правового регулювання. Таким чином, чітко визначених галузевих методів правового регулювання може бути лише три, причому при їх реалізації можуть бути одночасно задіяні різноманітні правові норми, як імперативні, так і диспозитивні. Ці методи відповідно можна іменувати як «метод цивільного права», «метод адміністративного права» і «метод судового права» і вони відповідають сучасним цивільному, адміністративному і процесуальному галузям права [6, с. 288–291].

До речі, ще В. Авер'янов зауважував, що в адміністративно-правовому регулюванні, на протигагу традиційному погляду, застосовується не один із двох класичних методів, а своєрідний метод особливого характеру, в якому органічно переплетені (змішані) елементи та ознаки як імперативного, так і диспозитивного методів правового регулювання [11, с. 79]. Водночас варто взяти до уваги й слушне застереження окремих науковців: якщо розглядати диспозитивність як право вибирати одну з імперативно встановлених суб'єктом владних повноважень моделей поведінки (сформульованих в уповноважувачій нормі), то дійсно диспозитивність притаманна публічним правовідносинам. Якщо ж розглядати диспозитивність як право сторін самостійно визначати обсяг та характер своїх прав і обов'язків, то у публічних відносинах існування диспозитивності неможливе [12, с. 172].

Водночас ряд провідних вчених-адміністративістів (В. Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко, О. Правоторова та ін.), називають, як складові інструментів публічного адміністрування, методи публічного адміністрування, виділяючи серед них: методи заохочення; методи переконання; методи адміністративного примусу: а) адміністративно-запобіжні заходи, б) заходи адміністративного припинення, в) адміністративні стягнення [13, с. 209–210]. Хоча такий підхід, на нашу думку, жодним чином не суперечить вищезазначеним видам методів адміністративно-правового регулювання, оскільки повністю корелюється із ними.

Варто погодитись із В. Юровською про те, що превалювання одного методу над іншим або їх збалансоване використання в тій чи іншій галузі права залежить передусім від видової належності окремої галузі права чи до публічної, чи до приватної підсистем права. Вчена наводить слушний приклад: на стадії розгляду питання про одержання ліцензії (адміністративна процедура щодо одержання адміністративної послуги) домінує диспозитивний метод правового регулювання, оскільки орган публічної адміністрації для вирішення цього питання наділяється дискреційними повноваженнями, які надають більшу перевагу дозволу, а не зобов'язанню (зобов'язання виконати дію виникає лише за умови абсолютної законності вимог приватної особи) та заборонам. Приватна особа користується своїм правом, від реалізації якого вона може відмовитись самостійно на будь-якій стадії. Більш перманентно імперативний метод правового регулювання в цій ситуації виявляється під час дотримання ліцензійних умов приватною особою та застосування адміністративних санкцій до такої сторони в разі їх порушень. За таких умов сторони втрачають свою рівноправність, а їх відносини переходять у площину «влади-підпорядкування». У випадку порушень ліцензійних умов (іншими словами, правил, установлених публічною адміністрацією) до приватної особи можуть застосовуватись санкції, як компенсаційні (якщо державі завдано збиток), так й адміністративні – анулювання чи призупинення дії ліцензії [4, с. 190–191].

Наведені приклади, на нашу думку, як раз й характеризують відносини газопостачання, а відтак й визначають специфіку методів адміністративно-правового регулювання в цій сфері господарської діяльності.

Підтвердженням цьому є підхід, сформульований щодо відносин у сфері транспортування газу магістральними газопроводами, згідно з яким окремі науковці вважають, що зміст даних відносин не обмежуються приватноправовими відносинами між виконавцями та споживачами послуг з транспортування вуглеводнів (природного газу, сирої нафти і/або нафтопродуктів тощо) магістральними трубопроводами, адже вони охоплюють публічно-правові відносини, які виникають у виконавців і споживачів послуг з транспортування вуглеводнів магістральними трубопроводами з органами державної влади. Адже в цьому випадку відносини розвиваються за двома

напрямами: 1) суспільні відносини, які пов'язані з транспортуванням магістральними трубопроводами нафти і газу як послуги, що надається на товарному ринку; 2) суспільні відносини, які пов'язані із забезпеченням системи безпеки на об'єктах магістрального трубопроводу під час транспортування нафти і газу. Це дало науковцям підстави зробити слушний висновок, що відносини між суб'єктом, який надає послуги з транспортування, і суб'єктом, який споживає ці послуги, регулюються поєднанням імперативного та диспозитивного методів, відносини ж між особою, що надає послуги з транспортування, і уповноваженими державними органами виконавчої влади – виключно імперативним методом регулювання [14, с. 4002–4003].

Наведені вище приклади і окреслені сфери суспільних відносин свідчать, що відносинам у сфері газопостачання повністю притаманний метод адміністративного права, який, як слушно зауважує В. Юровська, полягає в неповторності поєднання імперативних і диспозитивних начал правового регулювання, балансі використання дозволів, приписів і заборон [4, с. 191].

Аналізуючи питання адміністративно-правового регулювання нафтогазової галузі, в юридичній літературі звертається увага, що законодавством визначено такі методи адміністративно-правового регулювання: а) субординації (виявляється як у зовнішніх адміністративно-правових відносинах, що складаються між уповноваженими компетентними органами виконавчої влади загальної й спеціальної компетенції та НАК «Нафтогаз України», так і у внутрішніх відносинах між керівництвом НАК «Нафтогаз України» та її підрозділами); б) координації (застосовується у відносинах між підприємствами, господарюючими суб'єктами, пов'язаними договірними відносинами); в) рекомендаційний метод (пропонує суб'єктам правовідносин найбільш бажані й раціональні для держави та галузі варіанти поведінки) [3, с. 24; 15, с. 11]. Водночас під методами адміністративно-правового регулювання діяльності нафтогазового комплексу розуміють сукупність правових засобів і способів (прийомів), які застосовують органи управління для забезпечення регулюючого впливу норм адміністративного права на суспільні відносини в зазначеній сфері [16, с. 43].

Визначаючи типи адміністративно-правового регулювання нафтогазовим комплексом, Я. Воронін розрізняє два типи правового регулювання: загальнодозвільний (дозволено все, крім прямо забороненого законом) і спеціально-дозвільний (заборонено все, крім прямо дозволеного законом). Саме спеціально-дозвільний тип, на думку вченого, є характерним для діяльності посадовців і державних службовців органів виконавчої влади й управління та інших гілок влади, у тому числі в нафтогазовому комплексі. Взаємодія реалізації засобів, методів і типів забезпечує встановлення певного порядку адміністративно-правового регулювання нафтогазового комплексу – адміністративно-правового режиму, який залежно від суб'єктивних та об'єктивних обставин у галузі може бути жорстким імперативним чи ліберально-диспозитивним [3, с. 26]. При цьому, як зауважує Я. Воронін, самі методи адміністративно-правового регулювання нафтогазового комплексу повинні базуватися на певних принципах, зокрема принципах державної політики в нафтогазовій сфері згідно зі ст. 5 Закону України «Про нафту і газ» [16, с. 44].

Досліджуючи раніше правову природу газопостачання, як об'єкту адміністративно-правового регулювання, ми встановили, що це відносини транспортування оператором ГТС чи оператором ГРМ природного газу до споживача з метою його реалізації кінцевим споживачам (абонентам) за допомогою розгалуженої системи газопроводів, які, з одного боку, самостійним об'єктом адміністративно-правового регулювання, а з іншого боку забезпечують реалізацію цивільно-правових (господарсько-правових) відносин з купівлі-продажу газу між постачальниками (газопостачальним підприємством) і споживачами [2, с. 182].

Отже, характер цих відносин свідчить про поєднання в них елементів як імперативного, так і диспозитивного методів адміністративно-правового правового регулювання. Причому з огляду на зміст основних нормативно-правових актів, які регулюють сферу газопостачання – Кодекс ГТС і Кодекс ГРМ, Типовий договір транспортування природного газу та Типовий договір розподілу природного газу, Правила постачання природного газу, Ліцензійні умови провадження господарської діяльності на ринку природного газу, Правила безпеки систем газопостачання, а також основних суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють державне регулювання в зазначеній сфері – НКРЕКП і Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, елементи імперативного методу адміністративно-правового регулювання в цій сфері відносин все ж превалюють. Адже навіть якщо сам по собі факт укладення вказаних договорів і можливість конкретизації його умов характеризується диспозитивним методом, проте відступати від змісту типового договору сторони не можуть (ч. 4 ст. 179 ГК України). Більше того, навіть відсутність підписаного між сторонами договору транспортування або розподілу природного газу, в силу імперативного методу правового регулювання надає фактичним відносинам сторін юридичної сили та визначає їх саме як «договірні». Водночас зміст положень зазначених нормативно-правових актів (як на рівні кожного окремого акта, так й всіх цих актів разом) свідчить, що в адміністративно-правовому регулюванні відносин в сфері газопостачання використовуються такі прийоми адміністративно-правового регулювання, як приписи, заборони і дозволи, які повністю корелюються із згаданими методами.

Зазначені методи і прийоми забезпечують реалізацію таких засобів (тобто інструментів державного регулювання у галузі газопостачання), як нормативно-правове регулювання та регулювання тарифів на послуги транспортування і розподілу природного газу, ліцензування господарської діяльності на ринку природного газу, нагляд і контроль за діяльністю суб'єктів на ринку природного газу тощо.

Баланс у використанні вказаних методів і прийомів дозволяє забезпечити за допомогою зазначених інструментів оптимальний, найбільш дієвий регулюючий адміністративно-правовий вплив на відносини в галузі газопостачання, забезпечуючи максимальну ефективність механізму адміністративно-правового регулювання зазначеної сфер суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Юморанов Д. І. Основні засади державного контролю і нагляду у сфері газопостачання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 79–83. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/16>.
2. Юморанов Д. І. Газопостачання як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 3. С. 178–183. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.32>.
3. Воронін Я. Г. Аналіз адміністративно-правового регулювання вітчизняної нафтогазової галузі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. Вип. 76. С. 23–29.
4. Юровська В. Метод адміністративного права: теоретико-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 188–192.
5. Цепенда В. М. Методичне забезпечення державного контролю в сфері енергетики. *Право та державне управління*. 2020. № 2. С. 344–350.
6. Лук'янець Д. Про співвідношення методу адміністративного права та методів адміністративно-правового регулювання. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія Право*. 2010. № 845. С. 288–291.
7. Бліхар М. М. Методи адміністративно-правового регулювання інвестиційної діяльності в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 807. С. 16–21.

8. Алфьоров С. М. Адміністративне право. Загальна частина: навч. посіб. К.: Центр учбов. літ., 2011. 215 с.
9. Адміністративне право. Загальна частина: Мультимедійний навчальний посібник. К.: Національна академія внутрішніх справ, 2017. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec1.html.
10. Ківалов С. В. Адміністративне право України: навч. посіб. / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла. 2-ге вид, перероб. і допов. Одеса: Юрид. літ., 2022. 312 с.
11. Авер'янов В. Б. Вибрані наукові праці / Упорядники: Андрійко О. Ф. (керівник колективу), Нагребельний В. П., Кисіль Л. Є., Педько Ю. С., Дерезь В. А., Пухтецька А. А., Кірмач А. В., Люлька Л. В. За заг. ред.: Ю. С. Шемшученка, О. Ф. Андрійко. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 448 с.
12. Мазур Т. В. Особливості методу публічно-правового регулювання та його прояви у фінансовому праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2014. Вип. 25. С. 171–175.
13. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
14. Крамар Р., Ковалів М., Єсімов С., Скриньковський Р. Особливості правового регулювання відносин у сфері транспортування нафти і газу магістральними трубопроводами. *Trajectoriâ Nauki = Path of Science. Section «Law»*. 2018. Vol. 4, № 2. С. 4001–4010.
15. Даценко О. М. Адміністративно-правове регулювання нафтогазового комплексу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07; Класичний приватний ун-т. Запоріжжя, 2016. 23 с.
16. Воронін Я. Г. Адміністративно-правове регулювання діяльності нафтогазового комплексу України. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 42–46.